

КАТЕГОРІЯ ОСКАРЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ

Оскарження дій органів дізнання та досудового слідства, прокурора є правом учасників процесу та суб'єктів, інтересів яких стосується провадження у кримінальній справі. Це право випливає із ст. 55 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Слід зазначити, що суб'єкти кримінального процесу широко використовують це право: так, у 2010 р. суди розглянули 23,3 тис. скарг на дії органів досудового слідства, що на 2,5 % менше порівняно з 2009 р., з яких задоволено 8,2 тис., або 35,2 % від кількості розглянутих. У тому числі кількість розглянутих скарг на постанови про порушення кримінальної справи зменшилася на 7,4 % і становила 10,8 тис., з яких задоволено 2,9 тис., або 26,9 % від кількості розглянутих. Про відмову в порушенні кримінальної справи розглянуто 10,6 тис. скарг, що на 4,6 % більше, із них задоволено 4,6 тис., або 43,6 % від кількості розглянутих; про закриття справи — 818, що на 3,3 % менше, із них задоволено 360, або 44 % [1].

Проблематика оскарження у кримінальному процесі досліджувалася у працях таких вчених, як О. К. Антонович, О. М. Артамонов, С. В. Белобородов, В. Л. Будніков, Н. В. Григор'єва, І. І. Зарева, О. В. Кондратьєв, А. І. Лалієв, В. І. Летучих, П. А. Лупінська, П. С. Морозов, І. О. Мостова, Н. Г. Муратова, В. В. Сидоров, Г. В. Федотова, Л. В. Черечукіна, О. Г. Шило, Р. В. Ярцев, та ін. Однак незважаючи на наявні дослідження із цієї проблематики, у доктрині не склалося чіткого розуміння категорії «оскарження у кримінальному процесі» та, відповідно, категорії «оскарження у досудових стадіях кримінального процесу». Саме тому метою цієї статті є визначення змісту категорії «оскарження у кримінальному процесі» та категорії «оскарження у досудових стадіях кримінального процесу», формулювання визначення цих категорій.

І. В. Глов'юк вказує, що оскарженням у кримінальному процесі є діяльність заінтересованої особи щодо реалізації права на скаргу [2, 153]. Однак це визначення є надто спрощеним і не відображає специфіки оскарження у кримінальному процесі та підходів до його розуміння. Право на оскарження реалізується шляхом подання скарги, однак не вичерпується ним, оскільки сам по собі факт подання скарги ще не є оскарженням як таким та самі по собі дії громадян без зв'язку з діяльністю органів державної влади не можуть забезпечити здійснення своїх прав [3, 16].

Саме тому надалі слід визначити співвідношення понять скарги та оскарження, які в окремих наукових дослідженнях вживаються як синоніми.

Як зазначає В. І. Летучих, у кримінально-процесуальному праві слід розмежовувати оскарження у вузькому (дії громадян по реалізації права скарги на

захист суб'єктивних процесуальних прав та законних інтересів) та широкому (дії громадян по реалізації права скарги плюс заснована на законі діяльність посадових осіб із прийому та вирішенню скарг громадян) розумінні суті слова. При цьому оскарження визначається як кримінально-процесуальний інститут, який встановлює умови, порядок та строки подання, прийому та вирішення скарг у стадіях порушення та розслідування кримінальних справ; аналогічне визначення допустиме і для судових стадій кримінального процесу [4, 12–13]. Близьку позицію висловили В. Л. Будніков [5, 9], О. М. Артамонов [6, 10]. Ця позиція відстоюється і Г. В. Федотовою, яка визначила оскарження у кримінально-процесуальному провадженні у подвійному розумінні. По-перше, діяльність зацікавленої особи, яка спрямована на реалізацію гарантованого їй законом права на принесення скарги про порушення прав, свобод та законних інтересів незаконними (неправомірними) діями, рішеннями або бездіяльністю органу дізнання, особи, яка проводить дізнання, досудове слідство за конкретною кримінальною справою. По-друге, оскарження як правовий інститут — це сукупність правових норм, що регламентує діяльність суб'єктів кримінально-процесуальних відносин щодо подання, прийому, розгляду й вирішення скарг у кримінальному процесі [7, 44].

Як указує В. В. Сидоров, під оскарженням у кримінальному судочинстві слід розуміти діяльність учасників кримінального процесу та інших осіб, втягнених у сферу кримінального судочинства, щодо подання скарги на дії (бездіяльність) та рішення органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, або суду, також діяльність керівника слідчого органу, прокурора та суду із розгляду та вирішення поданої скарги [3, 16].

На думку А. І. Лалієва, оскарження можна розуміти у вузькому та широкому змісті. При вузькому розумінні оскарження його зміст виражається в активній поведінці суб'єкта, уповноваженого подавати скаргу, спрямовану на реалізацію свого права. У широкому сенсі оскарження включає діяльність не тільки уповноваженої подавати скаргу особи, а й суб'єктів, зобов'язаних прийняти, розглянути та вирішити скаргу по суті [8, 16]. Але, якщо розглядати оскарження у такому розумінні, то виявляється, що вузьке значення розуміння поняття оскарження не має самостійного змісту, оскільки як елемент входить до широкого розуміння поняття оскарження.

Тобто можна виділити два основні підходи до поняття оскарження: оскарження як реалізація права на подання скарги та кримінально-процесуальний інститут; оскарження як процес подання, прийняття, розгляду та вирішення скарги.

Якщо розуміти оскарження у значенні діяльності, то воно пов'язане із безпосереднім поданням скарг. Ця діяльність завжди має правовий характер і реалізується у кримінально-процесуальних відносинах. Оскарженню у значенні подання скарги кореспондує діяльність із розгляду та вирішення скарг, що включає в себе комплекс повноважень суб'єктів, компетентних розглядати та вирішувати скарги. Тобто у даному випадку реалізуються такі елементи суб'єктивного права, як право поведінки (право на подання скарги) та право вимоги

(право вимагати розгляду та вирішення скарги у порядку та строки, встановлені законом). Якщо тлумачити оскарження у т.зв. широкому розумінні, як діяльність із подання скарги та з їх розгляду та вирішення, виходить, що оскарження у розумінні подання скарги не є юридичним фактом, оскільки не породжує правовідносини оскарження, а є їх елементом, а точніше, фактичним змістом. У такому випадку залишається невідомим, що є юридичним фактом правовідносин із оскарження, оскільки, вважаємо, що юридичний факт не є елементом структури кримінально-процесуального правовідношення, а є правовим явищем, що існує окремо від правовідношення, однак породжує його виникнення, зміну або припинення.

Однак інститут оскарження регламентує і діяльність із реєстрації, прийняття, розгляду та вирішення скарги, оскільки регулює відповідні кореспондуючі права, обов'язки та повноваження суб'єктів оскарження та суб'єктів розгляду та вирішення скарги.

В інституті кримінально-процесуального оскарження можна виділити субінститути. В. В. Сидоров пропонує виділяти субінститут оскарження дій (бездіяльності) та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне переслідування [3, 9]. Як уявляється, для виділення субінститутів інституту кримінально-процесуального оскарження можна обрати кілька критеріїв. По-перше, за критерієм суб'єкта, дії (бездіяльності) та рішення якого оскаржуються: субінститут оскарження дій (бездіяльності) та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють провадження у досудових стадіях кримінального процесу; субінститут оскарження дій (бездіяльності) та рішень суду та судді. Крім того, в інституті кримінально-процесуального оскарження можна виділити субінститути залежно від того, в яких стадіях здійснюється оскарження як діяльність: тобто можна виділити субінститут кримінально-процесуального оскарження у досудових стадіях кримінального процесу та інститут кримінально-процесуального оскарження у судових стадіях кримінального процесу.

При цьому слід указати на певні термінологічні неточності, що допускаються законодавцем при регулюванні діяльності із оскарження. Так, ст. 227 КПК вказує, що вказівки прокурора органам дізнання і досудового слідства у зв'язку з порушенням і розслідуванням ними кримінальних справ, дані у порядку, передбаченому КПК, є для цих органів обов'язковими. Оскарження одержаних вказівок вищестоящому прокуророві не зупиняє їх виконання, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 114 КПК. В. Л. Будніков вказує, що тут необхідно розглядати використання терміна «оскарження» в іншому значенні, а саме: у сенсі заперечення стосовно отриманих вказівок [5, 9]. Аналогічна позиція висловлена у сучасній кримінально-процесуальній доктрині РФ: до змісту процесуального інституту оскарження дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють провадження у досудових стадіях процесу, не можуть бути включені норми закону, що містять термін «оскарження» у значенні принесення посадовими особами органів розслідування заперечень проти отриманих ними вказівок та рішень вищестоящих органів (ч. 3 ст. 37, ч. 4 ст. ст. 41, 39, 124 КПК РФ) [6, 11].

Із цією позицією слід погодитися і навести додаткові аргументи на її підтримку. Скарга подається особою, яка зацікавлена у усуненні дійсного або уявленого порушення її прав, обмеження свобод, а «скарга» слідчого на вказівки прокурора подається *ex officio*, тобто слідчий діє не з метою захистити свої власні інтереси, а забезпечити законне, повне, всебічне та об'єктивне дослідження обставин справи. Крім того, скарга спрямована на усунення вже наявних порушень, а прокурор може давати вказівки щодо майбутнього вчиненні дій та прийняття рішень. Цей вид скарги може бути подано лише слідчим або органом дізнання, тобто у даному випадку не реалізується правило про широке коло суб'єктів подання скарги. Відсутній у цій процедурі і специфічний порядок розгляду та вирішення скарги, оскільки не можна виділити загальні положення оскарження, стадійність розгляду та вирішення скарги.

Таким чином, із ч. 3 ст. 227 КПК слід виключити положення про можливість оскарження вказівок прокурора. Її можна викласти у такій редакції: вказівки прокурора органам дізнання і досудового слідства у зв'язку з порушенням і розслідуванням ними кримінальних справ, дані у порядку, передбаченому КПК, є для цих органів обов'язковими. Направлення вищестоящому прокуророві заперечень на одержані вказівки не зупиняє їх виконання, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 114 КПК.

Не відповідає і вищевикладеному розумінню поняття скарги і вживання цього терміна у ст. 27 КПК.

В. Л. Будніков зазначив, що скарга у розумінні приводу до порушення кримінальної справи приватного та приватно-публічного обвинувачення є заявою про вчинення злочину, який законодавець іменує скаргою, мабуть, тільки для того, щоб підкреслити їх специфічність та особливість вирішення питання про порушення кримінальної справи щодо певних складів злочинів [5, 9]. На те, що скарга у справах приватного обвинувачення має іншу правову природу, зміст і значення, ніж інші види скарг у кримінальному процесі, звертає увагу і Н. В. Малярчук, у зв'язку з чим пропонує називати цей документ заявою про притягнення особи до кримінальної відповідальності [9, 34]. Дійсно, правова природа цієї скарги у справах приватного та приватно-публічного обвинувачення полягає у тому, що вона є заявою, але заявою специфічного суб'єкта — особи, яка постраждала від вчинення злочину, і є приводом до порушення кримінальної справи. Саме тому немає необхідності іменувати цю заяву скаргою, оскільки вона не пов'язана із незаконними діями, бездіяльністю та рішеннями, що здійснені у кримінальному провадженні, а є приводом до початку цього провадження і містить прохання про порушення кримінальної справи у зв'язку із вчиненням злочину.

У кримінально-процесуальній доктрині сформульовані визначення поняття оскарження у досудових стадіях кримінального процесу. Так, П. С. Морозов зазначає, що оскарження у досудовому провадженні — передбачена законом діяльність, що включає подання, прийом, розгляд та вирішення скарг на процесуальні рішення, дії (бездіяльність) державних органів та посадових осіб,

що здійснюють кримінальне переслідування, у стадіях порушення кримінальної справи та попереднього розслідування [10]. На думку О. М. Артамонова, під оскарженням у досудових стадіях кримінального процесу розуміється, по-перше, діяльність із формулювання та подання скарги зацікавленим суб'єктом. По-друге, кримінально-процесуальне оскарження — це кримінально-процесуальний інститут, який регулює відносини, що виникають при поданні, прийомі та вирішенні скарг учасників процесу на дії та рішення прокурора, органів попереднього розслідування та їх посадових осіб [6, 10]. Ці поняття оскарження, виводяться, безумовно, із загального поняття оскарження у кримінальному процесі. Однак поняття оскарження, викладене П. С. Морозовим, містить недоліки, аналогічні недолікам загального поняття оскарження у кримінальному процесі, оскільки не враховується, що при т.зв. широкому підході до поняття оскарження (тобто як діяльності із подання скарг, прийняття, розгляду та вирішення), оскарження у розумінні подання скарги не є юридичним фактом, оскільки не породжує правовідносини оскарження, а є їх елементом, а точніше, фактичним змістом; і у такому випадку неідентифікованим є явище, що є юридичним фактом правовідносин із оскарження.

Таким чином, оскарження у кримінальному процесі можна визначити як діяльність та як кримінально-процесуальний інститут. Оскарження як кримінально-процесуальна діяльність — це сукупність юридичних дій суб'єкта, що полягають у зверненні у письмовій чи усній формі із проханням (скаргою) до компетентного суб'єкта, уповноваженого на його розгляд та вирішення, щодо усунення наявних або припущених порушень та обмежень прав, свобод та законних інтересів, допущених дізнавачем, органом дізнання, слідчим, начальником слідчого відділу, прокурором, суддею, судом або іншими органами та особами у кримінально-процесуальному провадженні. Оскарження як кримінально-процесуальний інститут — це сукупність кримінально-процесуальних норм, що регулює однорідну групу суспільних відносин у сфері подання, прийняття, реєстрації, розгляду та вирішення скарги по суті у кримінальному провадженні.

Оскарження у досудових стадіях кримінального процесу можливо визначити і як кримінально-процесуальну діяльність, і як субінститут інституту оскарження. Оскарження у досудових стадіях кримінального процесу як кримінально-процесуальна діяльність — це сукупність юридичних дій суб'єкта, що полягають у зверненні у письмовій чи усній формі із проханням (скаргою) до прокурора та (або) судді (суду), щодо усунення наявних або припущених порушень та обмежень прав, свобод та законних інтересів, допущених дізнавачем, органом дізнання, слідчим, начальником слідчого відділу, прокурором або іншими органами та особами у стадіях порушення кримінальної справи та досудового розслідування. Оскарження у досудових стадіях кримінального процесу як субінститут інституту оскарження — це сукупність кримінально-процесуальних норм, що регулює однорідну групу суспільних відносин у сфері подання, прийняття, реєстрації, розгляду та вирішення скарги по суті у стадіях порушення кримінальної справи та досудового розслідування.

Література

1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2010 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/4034B350D7EB0B50C22578AF00236E6D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=4034B350D7EB0B50C22578AF00236E6D&Count=500&
2. Гловюк І. В. Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика / І. В. Гловюк. — О. : Фенікс, 2010. — 232 с.
3. Сидоров В. В. Обжалование процессуальных действий и решений органов, осуществляющих уголовное преследование, как гарантия обеспечения прав участников уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Сидоров. — Калининград, 2009. — 29 с.
4. Летучих В. И. Конституционный принцип обжалования в досудебных стадиях советского уголовного процесса / В. И. Летучих. — Омск, 1981. — 68 с.
5. Будников В. Л. Обжалование действий и решений следователя / В. Л. Будников. — Волгоград, 1990. — 64 с.
6. Артамонов А. Н. Обжалование действий и решений органов расследования в досудебных стадиях российского уголовного процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 [Электронный ресурс] / А. Н. Артамонов. — Омск, 2003. — 22 с. — Режим доступа : law.edu.ru/book/book.asp?bookID=126892.
7. Федотова Г. В. Оскарження дій та рішень міліції як органу дізнання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. В. Федотова. — К., 2008. — 228 с.
8. Лалиев А. И. Проблемы судебного обжалования действий (бездействия) и решений органов предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. И. Лалиев. — Краснодар, 2011. — 26 с.
9. Мальярчук Н. В. Скарга потерпілого та її значення в кримінальних справах приватного обвинувачення // Адвокат. — 2009. — № 6. — С. 33–35.
10. Морозов П. С. Реализация конституционного права судебного обжалования в досудебном производстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 [Электронный ресурс] / П. С. Морозов. — С.Пб., 2004. — 26 с. — Режим доступа : law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100080981.

Анотація

Пшенічко С. О. Категорія оскарження у кримінально-процесуальній доктрині: деякі проблеми визначення змісту. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних із визначенням змісту категорії «оскарження» у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: скарга, оскарження, кримінально-процесуальна діяльність, досудове провадження.

Аннотация

Пшенічко С. А. Категория обжалования в уголовно-процессуальной доктрине: некоторые проблемы определения содержания. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с определением содержания категории обжалования в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: жалоба, обжалование, уголовно-процессуальная деятельность, досудебное производство.

Summary

Pshenichko S. O. Category of appeal in criminal procedure doctrine: some problems for determining the content. — Article.

Article is devoted to issues related to the determination of the category of appeal in criminal proceedings.

Keywords: complaint, appeal, criminal-procedural activity, pre-trial proceedings.